

1945-1960 ARASI 1946, 1950, 1954 VE 1957 GENEL SEÇİMLERİNDE DOĞU'DA DP-CHP REKABETİ

Cumhuriyet sonrası 1925 Şeyh Said Ayaklanması ile başlayıp 1938 Dersim Olayları ile suskunluğa geçen Kürtler, çok partili hayata geçişle birlikte önem kazanmaya başlamıştı. Kürtler açısından 1946'daki şaibeli seçimlerden sonra 1950'deki seçim önem kazanmıştı. Demokrat Parti 1950 seçim kampanyasını özgürlükler üzerine kurmuştu. Zira Kürtlerin önceki yıllarda yaşadığı olaylar çok tazeydi. Bununla beraber CHP'nin gerçekleştirdiği halifeliğin ilgası ve medreselerle ilgili düzenlemeler gibi birtakım dini reformlar da Demokrat Parti'nin oy kazanma stratejisini oluşturmaktaydı. İlk etapta CHP Kürtlere karşı mesafeliydi. İnönü, DP kurulduktan sonra Celal Bayar ile yaptığı görüşmelerde Bayar'dan sınırda ve Doğu illerinde parti teşkilatı kurmamasını istemişti.¹ Celal Bayar ise bu isteğe karşılık Doğu'nun hâlihazırda farklı bir muameleye tabi tutulduğunu, üstüne bu şekilde bir adımın da ayrımcılık olacağını söylemiştir. Fakat İnönü'yü rahatlatarak yine de o bölgelerde daha hassas olacaklarını söylemiştir. O dönemde İnönü'nün bu tavrından Kürtlerin politika dışında kalmaları gerektiği sonucu çıkartılabilir.

Kürtlerin yoğun yaşadığı Doğu'da tarikatların etkisinin güçlü olduğu biliniyordu. Bu yüzden eski politikalarını bir kenara bırakan CHP, 1947 senesine gelindiğinde okullarda din eğitimi verilmesini serbest bırakırken 1949 yılında İmam-Hatip açmıştı. 1950 yılındaki seçimlerde iktidara gelen DP ise toplumdaki hassasiyetleri görerek Ezanın Arapça okunmasını serbest bırakmış, radyolarda Kuran yayınına özgür kılmıştı. Şüphesiz bu gibi adımlar Kürtler açısından memnuniyetle karşılanmıştı. Ülkenin Doğu bölgelerindeki şeyhlerin nüfuzu genişlemiş, itibarı artmıştı.

Kürtler, çok partili yaşama geçilmesiyle beraber umutlarını yeni kurulan muhalefet partilerinde aramaya başlamışlardı. Örneğin o dönemlerde İstanbul'da öğrenci olan Tarık Ziya Ekinci, şöyle demektedir:

“O zamanlar bizlerin kafasındaki ön önemli mesele Mecburi İskân Kanunu idi. Kanuna tepkimizden ötürü kurulan yeni bir partiye destek veriyorduk. Nuri Demirağ'ın

¹ CHP Tunceli milletvekili Necmeddin Sahir Silan Doğu'da meydana gelen kaçakçılık ve bölgede komünizmle mücadele için umumi müfettişliğin yeniden oluşturulmasına verdiği röportajda söylemektedir. Bkz. **Dicle Kaynağı**, 12 Temmuz 1948, s. 1.

1945'te kurduğu Milli Kalkınma Partisi'ne belediye seçimlerinde destek verdik. Partinin ne olduğunu bilmeden muhalif olduğu için destek verdik.”²

Bunun nedenlerinden biri de tek parti iktidarına duyulan tepkiydi. Kürtler tek parti dönemindeki ayaklanmalar sırasında büyük baskılara maruz kalmıştı. Yeni kurulan Demokrat Parti onlar için rahatlığı temsil ediyordu. Dicle Kaynağı gazetesine yansıyan şu ifadeler Kürtlerin umudunu göstermektedir: “Bugün çok şükür memleket ufuklarında demokrasi güneşinin nur saçmağa başladığını memnuniyetle görüyoruz ve diyoruz ki; artık memleket dertlerini terennüm ettik diye hıyanetle suçlandırılmayacağız belki, evet belki merhametli bir insan bulup bu dertlerimizin çarelerine tevessülünü istirham edebileceğiz.”³ Yine Hakkâri'de dönemin gazetelerinde bakıldığında yeni parti DP'nin değişikliklere vesile olduğunu yazmaktadır. Basında halkın gücünü aşan zorla mektep yaptırılmalarının artık sona erdiğini, hayvan ve yol vergilerinin kalktığı veya şekil değiştirdiğini, asayiş kurularak jandarmanın halk ile olan münasebetinin yumuşadığı anlatılmaktaydı.⁴ Bunların yanında bazı Kürtlerin meclise girmesi ve iktidarın geçmişte yaşanmış birtakım olayların üstüne gitmesi ile destek vermeyi sürdürdüler.

21 Temmuz 1946 seçimleri artık tek dereceli çoğunluk esasına göre yapılacaktı. 1876'dan beri uygulanan iki dereceli sistem terk edilmişti. Önemli bir seçimdi zira Cumhuriyet tarihinde ilk kez çok partili bir seçime gidiliyordu. Fakat Demokrat Parti, gerek hazır olmadan seçime gitmesi, gerekse seçim sürecinde yapılan hilelerden ötürü ülke genelinde 62 milletvekili çıkarabilmişti.⁵ Doğu illerinde ise vekil çıkaramamıştı. Doğu'da bütün milletvekilliklerini CHP almıştır. Kürtler bu seçimde zaten önceki yıllarda yaşamış oldukları olumsuz olayların da etkisiyle Demokrat Parti'ye yanaşmayı henüz tehlikeli bulmaktaydılar.⁶ Artık Devletle uğraşılmaz tam tersine işbirliği yapılmalı diye düşünüyorlardı.⁷ Bu yüzden önceden sürgün yemiş bazı Kürtler CHP'ye katılıp siyasete giriyorlardı.

² Şeymus Diken, **Amidahlılar: Sürgündeki Diyarbekirliler**, 3. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2015, s. 47.

³ **Dicle Kaynağı**, 24 Ağustos 1948, s. 2.

⁴ **Vatan Gazetesi Hakkâri İlavesi**, “Hakkâri'de Parti Hayatı”, 05.11.1952, s. 5

⁵ Mehmet Ö. Alkan, “Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Seçimlerin Kısa Tarihi”, **Görüş**, S. 48, Mayıs 1999, s. 53.

⁶ Tarık Ziya Ekinci ile 17 Şubat 2016'da Yapılan Röportaj.

⁷ **A.e.**,

Tablo:6**1946 Milletvekili Seçimleri**

İl	Toplam	CHP	DP
Ağrı	3	3	-
Bingöl	2	2	-
Bitlis	2	2	-
Diyarbakır	7	7	-
Hakkâri	1	1	-
Mardin	7	7	-
Muş	2	2	-
Siirt	4	4	-
Tunceli	2	2	-
Urfa	6	6	-
Van	3	3	-
Elazığ	5	5	-
Erzincan	5	5	-
Erzurum	10	10	-
Kars	9	9	-
Malatya	11	11	-

Kaynak: TÜİK, **Milletvekili Genel Seçimleri: 1923-2011**, Ankara, TÜİK Matbaası, 2012, s. 8.

Mecliste 1946'dan sonraki DP muhalefeti Kürt ağalarının gözünü açmıştı. İnönü bu partiyi kabul etmiş diye düşünüyorlardı.⁸ Artık Kürt basını da çok partili dönemde açıkça CHP hükümetini eleştiriyordu. Bakanların Doğu'ya yaptıkları ziyaretlerde onlara sitem ediliyordu. Tek parti dönemindeki vurdumduymazlığa karşı seslerini yükseltiyorlardı.⁹ Bununla beraber Kürt basını 1950 seçimleri öncesi alenen DP'yi destekliyordu. Kürtler CHP'nin Doğu'da idari baskıyı arttırdığını o yüzden CHP'ye güvenilemeyeceğini söylüyordu.¹⁰ Yine 1950 seçimleri öncesi bazı aydın Kürtler basın yoluyla seslerinin duyurmaya çalışıyorlardı. Kürt aydınların çıkardığı "Dicle Kaynağı" gazetesinde hala

⁸ Tarık Ziya Ekinci, 17 Şubat 2016'da Yapılan Ropörtaj.

⁹ **Dicle Kaynağı**, "Yakın Şarkta Büyük Coğrafi Keşifler", 7 Eylül 1948, s. 1.

¹⁰ **Demokrat Doğu**, 24 Nisan 1950, s. 1.

dağlarda gezen Kürtler varsa bunun sebebinin önceden kötü zihniyetle işleyen idarenin olduğu belirtilmekteydi. Doğu'nun Kültürce geri bırakıldığı vurgulanıyordu. Yoksa kendilerinin vatanperver olmadığı manasına gelmediğini söylüyorlardı.¹¹ Tek partili döneme atıfta bulunarak “geçmiş devirlerin alameti” olan dayağın karakollarda hala devam ettiğine dair gazete haberleri veriliyordu.¹² Doğu halkı artık siyasette kendilerine gerçekten değer verilmesini istiyordu. Ülkenin diğer kalanı gibi ihtiyaçlarının göz önünde olmasını talep ediyorlardı. Milletvekillerinden işlerini yapmasını açık açık dile getirmekteydiler.¹³ Hükümetin Doğu'ya ayırdığı bütçeyi yeterli bulmuyorlardı.¹⁴ CHP ise Doğu'da yükselen bu sesler karşısında “Doğu kalkınma planını” devreye sokmuştu. Bu planda Doğu illerine ayrılan bütçe artıyor ve ulaştırma eğitim, ışık, fabrikasyon alanları ele alınıyordu.¹⁵

Demokrat Parti Doğu illerinde 1950 seçimlerinin öncesinde tek parti döneminde baskı görmüş veya sürgün edilmiş Kürt ağalarıyla irtibat halindeydi. Doğu'daki büyük toprak sahipleri seçimler açısından önemliydi. Çünkü köyler genelde şahıs veya aile malıydı. Dolayısıyla toprak sahibine bağlı yaşayan köylülerin politik tercihleri ağaya bağlıydı. Ağayı ikna eden parti o bölgede tulum oy çıkarabiliyordu. CHP de bu süreçte ağalarla iletişim halindeydi. Çünkü CHP'yi hem geçmişte yaptıkları hem de DP'nin Kürtlerle yakın ilişkisi Kürt oyları üzerinde tedirgin etmekteydi.¹⁶ Sonuçta büyük, güçlü ağalar DP'ye daha zayıf olanlar CHP'de kalmıştı. Çünkü DP'nin kazanacağı belliydi.¹⁷

Partiler aynı zamanda Kürt şeyhleriyle de yakın ilişkilere sahiptiler. Çünkü Doğu'da dini referanslar halkın tercihlerinde etkiliydi. Şeyhler müritlerini dini veya sağ görüşlü partileri desteklemeye teşvik ediyordu. Dolayısıyla Demokrat Partililer açıkça dini özgürlükleri savunuyorlardı. Hatta dönemin ünlü dini kişiliklerinde Said Nursi, 1950 seçimlerinde kendi müritlerine DP'yi desteklemelerini teşvik ediyordu.¹⁸ Demokrat partililer dönemin şeyhlerinden İslam'da özel mülkiyetin kutsiyetini ifade eden fetvalar almıştı. Bunun nedeni CHP'nin 1945 sonrası ortaya koyduğu toprak reformu yasa tasarısını gündeme getirmesiydi. Tasarıya göre topraksız köylülere ya devlet arazilerinden ya da vakıf

¹¹ **Dicle Kaynağı**, “Bozuk idare sistemi ve Şarktaki neticeleri”, 3 Ağustos 1948, s. 1.

¹² **Dicle Kaynağı**, “Geçmiş Devirlerin Yüz Karası Olan Dayak Karakollarda Hala Devam mı Etmektedir?”, 10 Ağustos 1948, s. 1.

¹³ **A.e.**, “Milletvekilleri İstiyoruz Aile Temsilcileri Değil”, 12 Ekim 1948, s. 1.

¹⁴ **A.e.**, 30 Kasım 1948, “Doğu'nun Kalkınma Planı Gülünçtür”, s. 1.

¹⁵ **A.e.**, 13 Ocak 1949, 66 İlçede Yapılacak Yeni Tesislerin Projeleri Hazırlandı”, s. 1.

¹⁶ David McDowall, **Modern Kürt Tarihi**, Ankara, Doruk Yayınları, 2004, s. 528. Örneğin 1947 senesinde CHP, 2000 sürgün ağa ailesinin ülkeye geri dönmesini sağlamıştır.

¹⁷ Tarık Ziya Ekinci, 17 Şubat 2016'daki Röportaj.

¹⁸ McDowall, **a.g.e.**, s. 526.

topraklarından yer verilecekti. Fakat bu durum kırsaldaki ağaların oylarını etkiliyordu. Çünkü dağıtılmayı düşünülen toprakları köylüler ortak kullanıyordu.¹⁹ Bu tür adımlar sayesinde DP, Doğu'dan aldığı oylarda CHP döneminde sürgün yemiş ağaların tabanının payı büyüktü.

Demokrat Parti aynı zamanda tek parti döneminde sürgün yemiş ünlü ailelerin fertlerinden bazı kişileri milletvekili adayı olarak göstermişti. DP bu adımıyla eski rejim muhalifi kimseleri devlet bünyesine alıp “eritme potası” taktiğini uyguluyordu.²⁰ Aday gösterilenler arasında 1930'da Ağrı Ayaklanmalarına katılan “Halis Öztürk, sürgünde vefat eden Şeyh Abdülbaki'nin oğlu Kasım Küfrevi, Şeyh Said'in Torunu Abdülmelik Fırat²¹, Suriye Kürdistan Demokrat Partisi Başkanı Nurettin Zaza'nın kardeşi Suphi Ergene gibi isimler vardı.²² Bu şekilde Kürtçülük akımı da yeniden yeşerme ortamı bulmuş oluyordu.

14 Mayıs 1950 seçimlerinde bölgenin aşiret reisleri hala CHP ile sıkı irtibat halindeydi.²³ Ağanın altındaki köylü de otomatik olarak onun isteği doğrultusunda oy vermişti. Üstüne CHP'nin Doğu'daki teşkilat yapısı DP'ye göre daha güçlüydü. Bu gibi nedenlerden ötürü CHP, 1950 seçimlerinde Hakkâri'deki oyların tamamını almıştır. Yine Bingöl, Bitlis ve Van'da CHP daha çok milletvekili çıkarmıştır. Erzincan, Kars ve Malatya'da vekilliklerin hepsini CHP kazanmıştır. Fakat Ağrı, Diyarbakır, Muş, Siirt, Tunceli, Elazığ, Erzurum ve Şanlıurfa'da DP'nin çıkardığı vekil daha fazladır. Mardin'de ise eşit sayıdadırlar. Toplamda CHP'nin 37, DP'nin ise 43 milletvekili vardır.

Seçimler çoğunluk sistemine göre yapıldığı için yüksek oyu alan parti daha çok milletvekilli kazanmaktadır. Mesela Demokrat Parti Diyarbakır'da oyların %52,8'ini aldığı için 7 milletvekilinin hepsini almıştır. Aslında CHP aynı ilde % 47,2 gibi yüksek bir oy oranına sahipti. Genel olarak CHP Doğu'da iyi oy aldığı halde sistemden ötürü daha az milletvekili çıkarmıştır. DP de kendine göre Türkiye ortalamasından daha az oy aldığı halde fazla milletvekiline sahiptir. Fakat bütün bunlar DP'nin Doğu'daki etkisinin göz ardı edilmesi gerektiğini çıkartmamaktadır. CHP'nin bölgede daha az milletvekili çıkarmasının sebebi, seçimi kazandığı yerlerin diğer seçim bölgelerine göre küçük şehirler olmasındandır.²⁴ Ülke genelinde ise seçimleri DP'nin kazanmasıyla birlikte Kürt basını da memnuniyetini ifade

¹⁹ A.e, 529.

²⁰ Altan Tan, **Kürt Sorunu**, İstanbul, Timaş Yayınları, 2009, s. 316.

²¹ Fırat, yaşı küçük olmasına rağmen 1957 seçimlerinde mahkeme ile 7 yaş büyütülüp 30 yapılmış ve milletvekili olmuştu.

²² Naci Kutlay, 29 Mart 2017'deki Röportaj.

²³ Kemal Kirişçi, Gareth M. Winrow, **Kürt Sorunu: Kökeni ve Gelişimi**, İstanbul, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, 1997, s. 127.

²⁴ Yavaşca, a.g.e., s. 580.

ediyordu. CHP'nin "halkın iradesi önünde dize geldiğini" polis devletinden hukuk devletine geçildiği dile getiriliyordu.²⁵

Tablo: 7

1950 Milletvekili Seçimleri

İl	Toplam	CHP	DP	BĞMSZ
Ağrı	3	-	3	
Bingöl	2	2	-	
Bitlis	2	2	-	
Diyarbakır	7	-	7	
Hakkâri	1	1	-	
Mardin	7	3	3	1
Muş	2	-	2	
Siirt	4	-	4	
Tunceli	2	-	2	
Urfa	7	1	6	
Van	3	2	1	
Elazığ	5	-	5	
Erzincan	5	5	-	
Erzurum	10	-	10	
Kars	10	10	-	
Malatya	11	11	-	

Kaynak: TÜİK, a.g.e., s. 9.

2 Mayıs 1954 seçiminde Doğu illerinde CHP'nin vekil sayısı 37'den 25'e düşmüştü. CHP'nin Doğu illerindeki oy oranlarında bariz düşme vardır. Galip geldiği iller sadece Tunceli, Kars ve Malatya'dır. Kazanamadığı illerde aldığı oy oranları kötü olmasa da seçim sisteminden ötürü vekil çıkaramamıştır. Örneğin CHP Mardin'de %41,2, Urfa'da %39,1 oy almıştır. Fakat DP buralarda daha fazla oy aldığı için seçimin galibidir.

²⁵ Demokrat Doğu, 22 Mayıs 1950, s. 1.

Demokrat Parti 1954 seçiminin açık ara Doğu'daki galibidir. 1950'de 43 olan milletvekili sayısını seçim sisteminin de etkisiyle 64'e çıkartmıştır. Tablo-10'a baktığımızda oy oranının hemen hemen bütün illerde arttığını görmekteyiz. Artı olarak Bingöl, Bitlis, Van, Hakkâri ve Erzincan'ı CHP'den almıştır. 1950 seçimlerinde kararsız kalan Kürt seçmeni artık iyice CHP'den yüz çevirmiş gözüküyordu. Kars ve Malatya'da her iki seçimde de durum değişmemişti.

DP'nin 1954 seçimlerinde yüksek oy olmasında ekonominin etkisi büyüktü. 1950-1954 arasında Türkiye'nin milli geliri artmıştı. Büyümede en önemli etken tarımdı. Daha önceki bölümlerde gördüğümüz üzere Doğu'daki ekili tarım alanları artmıştı. Üstüne sulama olanaklarının artması, hava şartlarının iyi gitmesi, ulaşımın genişlemesi ve Kore Savaşı nedeniyle tahıla olan talebin yüksek olması gibi nedenlerle köylünün cebine para girmişti. Bu dönemde yün, yağ ve bal gibi temel maddelerin köylüye getirisi fazlaydı.²⁶ Bu gibi durumlar seçimlere ister istemez yansımıştı.

Tablo: 8

1954 Milletvekili Seçimleri

İl	Toplam	CHP	DP	BĞMSZ
Ağrı	4	-	4	
Bingöl	3	-	2	1
Bitlis	2	-	2	
Diyarbakır	8	-	8	
Hakkâri	1	-	1	
Mardin	7	-	7	
Muş	3	-	2	1
Siirt	4	-	4	
Tunceli	3	2	1	
Urfa	8	-	8	
Van	4	-	4	
Elazığ	5	-	5	

²⁶ Vatan Gazetesi Hakkâri İlavesi, "Hakkâri'de Parti Hayatı", 05.11.1952, s. 5

Erzincan	5	1	4	
Erzurum	12	-	12	
Kars	10	10	-	
Malatya	12	12	-	

Kaynak: TÜİK, **a.g.e.**, s. 10.

1950'lerin ikinci yarısında DP açısından işler tersine dönmeye başlamıştı. Ekonomik büyümenin gerilemesiyle birlikte tarımda düşüş yaşanıyordu. Bu durum seçimlere yansımıştı. Bununla birlikte DP'nin demokrasi karşıtı uygulamaları Kürtleri endişelendirmişti. O dönemlerde yaşamış Şakir Epözdemir'in "1957 seçiminden sonra artık DP taraftarı değildim. DP o zaman İsmet Paşa'ya, hatta paşanın jandarmasına dahi baskı yapmaya başlamıştı. Zalim ile mazlum yer değiştirmişti" demektedir.²⁷ Bu yüzden Kürtler DP'den ürkmeye başlamış, CHP'ye yönelmişti.²⁸ 27 Ekim 1957 seçimlerinde CHP Doğu'da, bir önceki seçimde 25 olan vekil sayısını 60'a yükselterek büyük başarı kazanmıştır. CHP Mardin, Tunceli, Urfa, Elazığ, Erzincan ve Van'da bütün milletvekilliklerini almıştır. 1954'te bu illerden Tunceli hariç diğerleri DP'nin kazandığı illerdi. Demokrat Parti ise bu seçimde 1954'e göre düşüş göstermiştir. 1954'te 64 olan milletvekili sayısı bu seçimde 41'e düşmüştür. Bu sayı 1950'den bile azdır.

Tablo: 9

1957 Milletvekili Seçimleri

İl	Toplam	CHP	DP	BĞMSZ
Ağrı	5	-	5	
Bingöl	3	1	2	
Bitlis	3	-	3	
Diyarbakır	9	-	9	
Hakkâri	1	-	1	
Mardin	8	8	-	

²⁷ Şakir Epözdemir ile 28 Mart 2017'de yapılan röportaj. 1965'te Diyarbakır'da kurulan TKDP'nin kurucu beş kişisinden biridir.

²⁸ Tarık Ziya Ekinci, 17 Şubat 2016'daki Röportaj.

Muş	4	1	3	
Siirt	5	-	5	
Tunceli	3	3	-	
Urfa	9	9	-	
Van	5	5	-	
Elazığ	6	6	-	
Erzincan	6	6	-	
Erzurum	13	-	13	
Kars	12	12	-	
Malatya	9	9	-	

Kaynak: TÜİK, a.g.e., s. 11.

Tablo: 10

1950, 1954 ve 1957 Seçimlerinde CHP ve DP'nin Oy Oranları (%)

CHP	DP	1950		1954		1957	
Ağrı		35.2	64.5	28.7	70.3	41.5	50.2
Bingöl		56.2	29.9	26.1	31.7	33.9	38.5
Bitlis		60.7	30.3	22.4	67.2	37.4	60.9
Diyarbakır		47.2	52.8	35.7	61.4	30.1	49.2
Hakkâri		100.0	-	23.8	54.4	30.7	67.8
Mardin		49.7	42.8	41.2	55.9	53.1	46.3
Muş		48.7	51.3	28.7	43.3	30.9	44.4
Siirt		41.0	59.0	26.2	59.5	43.4	49.5
Tunceli		41.3	58.7	48.8	42.5	53.5	34.8
Urfa		48.1	51.9	39.1	49.8	51.9	45.4
Van		50.5	41.0	35.3	64.1	56.7	42.1
Elazığ		46.5	53.5	38.0	58.0	44.4	41.8
Erzincan		60.4	39.6	48.1	51.5	48.4	41.8
Erzurum		35.7	64.3	28.1	58.8	32.3	50.2
Kars		58.5	41.3	49.8	38.6	58.6	36.8
Malatya		59.3	40.7	54.3	44.5	65.3	32.8

Kaynak: TÜİK, **a.g.e.**, s. 25.

Özetle Demokrat Parti, iktidarının ilk yıllarında Doğu'da iyi oy oranları alırken, 1957 seçimlerinde CHP öne geçmişti. DP, ekonominin kötüye gidişiyile 1957 seçimlerinde düşüşe geçmişti. Zira ekonomiyle birlikte tarım da gerilemekteydi. Üstüne Demokrat Parti muhalefete ve topluma karşı sertleşmişti.